

Liberals e democrats

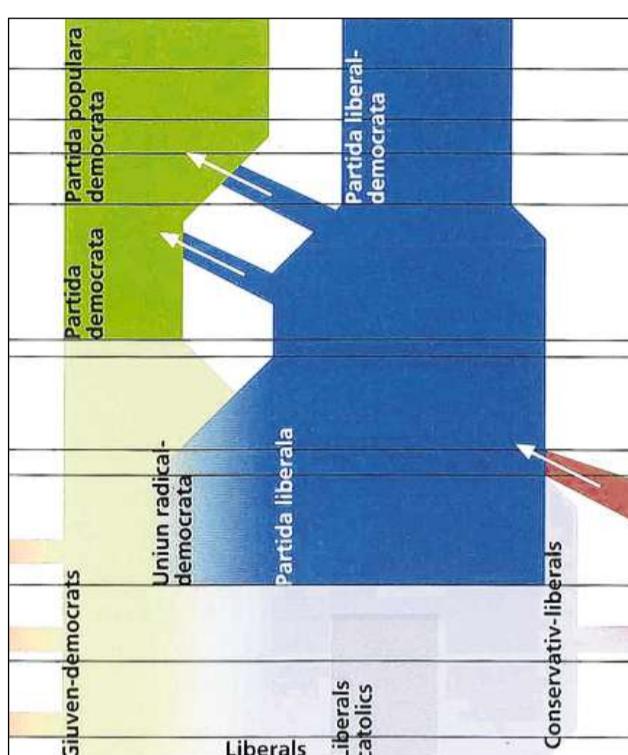
Istorgia da las partidas politicas dal Grischun

■ La partida liberaldemocratica (PLD) odierna exista dapi il 1934 sut quest num. Ella à sortida da la Partida liberala ch'era vegnida fundada il 1891, ma ch'aveva già survegni conturas en rom dals cumbats politics dals onns 1840 e da las revisiuns constituzionalas dals onns 1870/80. La seczion grischuna da la Partida populara svizra (PPS) odierna è resortida il 1978 da la Partida populara democratica. Quella ha existì fin avant il 1935 sut il num Partida democratica (u simplamain Democrats) ed era sa furmada il 1919 tras separaziun dals Liberals. L'ultim temp ha er la PPS subì ina separaziun, num-nadamain quella da la Partida burgais-democratica (PBD) il 2008.

Liberals

Il moviment liberal ha cumenzà a prender furma en il Grischun enturn il 1840. El sa considerava sco pertader dal progress statal ed economic. Si'aderenza provegniva oravant tut da la populaziun reformada, ella cumpigliava dentant era ils Liberals catolics enturn ils Latours ch'hanno dominà la politica en Surselva fin viaden ils onns 1870. Ina partida liberal chantunala n'era dentant betganc sa furmada fin alura. La fracciun (informala) dal Cussegl grond e sia cummissiun (trais commembers) han determinà la politica liberala suenter il 1872. Ina grond'influenza aveva l'Uniun liberala da Cuira, fundada dals notabels il mars 1873. L'Uniun populara chantunala, fundada il 1874/75, cumpigliava mo ina part dals uschenumnads Revis dal 1872–74 (per la revisiun da la Constituzion federala). Il champ liberal chantunala è restà senza structuras da partida fin il 1891 ed era fitg eterogen. Ils Liberals radicals enturn Florian Gengel e la gronda part dals Liberals catolics sursilvans furmavan il coc dal moviment. L'ala dretga cumpigliava suenter il 1875 ils uschenumnads Vegl-liberals ed ils Liberals moderads fitg populars ed averts a l'Allianza federaldemocratica. Il moviment dals Giuvendemocrats furmava facticamain l'ala sanestra. El na participava betg a l'Uniun populara, ma politisava savens cun ils Grütlans ed ha sostegni en ils onns 1880 la politica sociala da Caspar Decurtins. Sco «Democrats» han els pretendì l'extensiun dals dretgs dal pievel (revisiun da la Constituzion chantunala dal 1880) ed il 1881 èn els daventads la Partida dals Giuvendemocrats, senza dentant era s'organizar sco partida.

Lur basa substanziala sco era quella dals Liberals moderads consistiva dad electurs alternants ch'han chaschunà als Liberals en el clima conservativ dals onns 1880 regularmain sconfittas en tschernas e votaziuns. Il 1881 han ils Liberals catolics pers lur mandat en il Cussegl naziunal (circul electoral da la

Svilup da la partida liberala (blau) e da la partida democratica (verd) en ils tschient onns tranter il 1870 ed il 1970. (TENOR IG)

Surselva cun ses exponent Anton Steinhäuser ed il 1887 èn els vegnids sacrificiads definitivamain a las cunvegna electoralas cun l'Allianza federaldemocratica. Luzius Raschein ha pretendì (senza success) l'integrazione dals Giuvendemocrats sco ala sanestra da la Partida liberala (da fundar), essend ch'il center liberal temeva perditas memia grondas a l'ala dretga. La primavaira 1890 ha decidì la fracciun dal Cussegl grond la reorganisaziun da la partida. Gia il 11 da decembre ha Friedrich Manatschal fundà l'Uniun radicaldemocratica da Cuira sco avantguardia da la renovaziun. Ils 11 da schaner 1891 è vegnida fundada la Partida liberala sco partida populara cun l'organisaziun chantunala. Giuvens politichers liberal-radicals enturn Felix Calonder han surpiglià la direcziun. L'Uniun radicaldemocratica gieva dal punct da vista programmatic e persunal savens atgnas vias e furmava ina facziun entaifer la Partida liberala. Tuttina ha la Partida liberala passentà sut la direcziun da Calonder – elegì cusselgier federal il 1913 – ses meglia temp. Il 1891 ha ella reconquistà il sez en il Cussegl dals chantuns e dal 1893–1911 ha ella mess traís da tschintg, fin il 1919 quatter da sis cusselgiers naziunals e traís cusselgiers guvernativs. Quests mandats èn vegnids segirads tras cunvegna cun l'Allianza federaldemocratica (cun la Partida conservativ-democratica a partir dal 1903). Differenzas pertugant la politica sociala e la refusa da la Partida liberala da parter ses mandats en il Cussegl naziunal cun ils Giuvendemocrats (1917 e 1919) han provocà la separaziun da quels l'atun 1919.

En ils onns 1920 ha inizià in process da decumposiziun da la partida ch'ha

culminà en ina catastrofa suenter il 1930. Il 1919 ha la Partida liberala pers in cusselgier naziunal a la Partida socialdemocratica, il 1920 in cusselgier guvernativ als Democrats, als quals ella ha cedì il 1932 in ulteriur mandat (tenor ina cunvegna dal 1929). Il 1934 è sa refurmada la partida, sa numnond dapi alura Partida liberaldemocratica (PLD). Il 1935 ha ella pers ses sez en il Cussegl dals chantuns a la Partida populara democratica (reconquistà il 2011) e dispona mo pli dad in cusselgier guvernativ dapi il 1943. La maioridad absoluta da 50 deputads en il Cussegl grond, tegnida anc il 1931, è sa diminuida a 13 il 1945. Cun quest dumber minimal è la PLD entrada en il suenterguerra. Ella è sa stabilisada dal 1947–71 a 15–17% da las vuschs en las elecziuns dal Cussegl naziunal, ha gudagnà 8% fin il 1979 ed è sa pendulada finalmain a 18–20%. En ils onns 1947–53 ha ella redublà ses mandats en il Cussegl grond a 29, in dumber ch'ella ha mantegni fin il 1987. Il 2010 ha ella conquistà 38 mandats, il 2014 35 (mengamai la pli gronda fracciun).

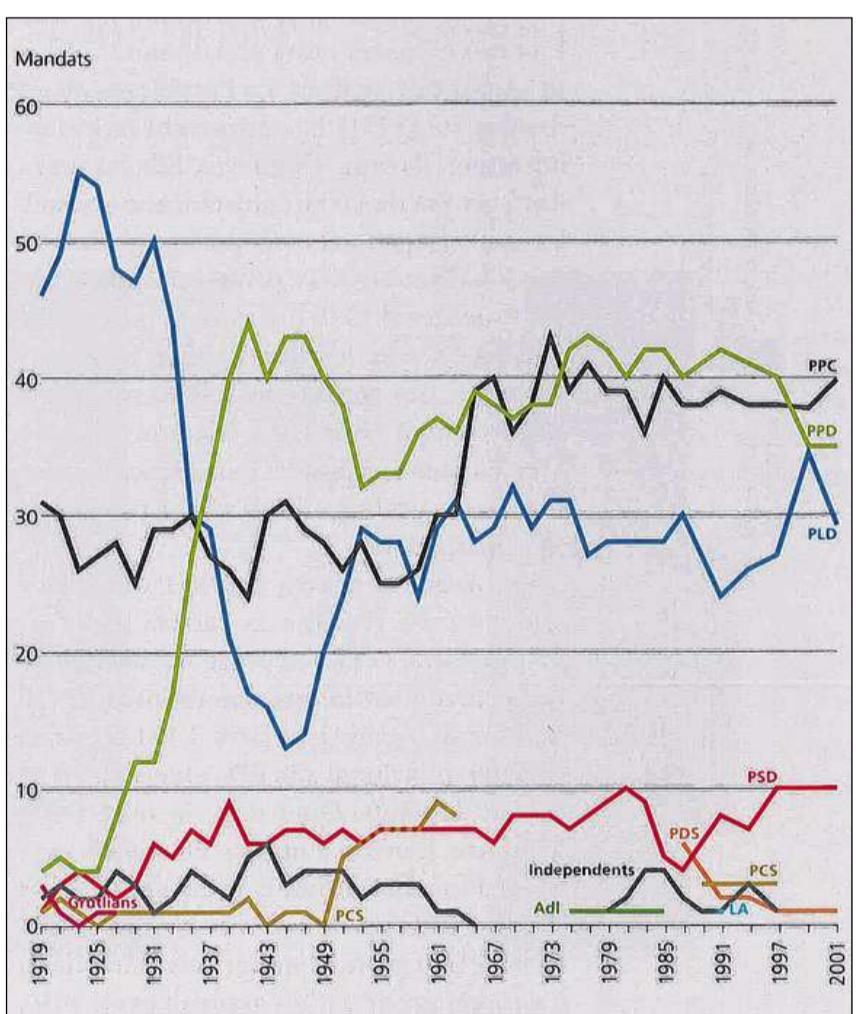
Adolf Collenberg

Democrats

La Partida democratica è sortida da la Partida liberala. Il 1915 è sa furmada a Tavau, sin iniziativa da Felix Koch, ina grupp da Giuvendemocrats. Il 1917 ha l'Uniun dals Giuvendemocrats da Cuira, fundada formalmain il 26 da mars 1918, revindtgà senza success in dals mandats da la Partida liberala en il Cussegl naziunal. Il favr 1919 è vegnida fundada l'Uniun democratica d'Engadin'Ota ch'ha gudagnà en las elecziuns sequentas dus mandats en il Cussegl grond, a donn e cust da la Partida liberala. Ils Giuvendemocrats han postulà ina refurma da la partida e la libertad d'agir en tschertas dumondas politicas, oravant tut sociopoliticas. Las elecziuns dal Cussegl naziunal dal 1919 han provocà la ruptura suenter che la Partida liberala n'ha betg acceptà ina divisio dals mandats ed ha furmà ina coaliziun cun la Partida conservativ-democratica. Ils 14 da settember 1919 han ils Giuvendemocrats smanatschà da sa separar da la Partida liberala, sch'els n'obtognan betg dapti dretgs da cundecider, ma la Partida liberala ha refusà lur pretensiun. Ils 28 da settember 1919 po damai vegnir considerà facticamain sco data da fundaziun da la Partida democratica, la fundaziun formalà è alura succedita il 8 da decembre 1919. La Partida democratica sa considerava sco moviment ed ella è s'organizada pir il 1935 formalmain a la Partida populara democratica. Secziuns localas per propri avevan mo Cuira, Arosa, Landquart, Tavau e l'Engiadina. Persunas da confidenza e singuls commembers eran activs en las valladas. Ils Liberals ti-

tulavan ils Democrats da «socialists mascrads» e per ils Catolics furmavan quels en pli ina partida d'ateists. Ils Democrats sez sa consideravan sco in moviment liberal dal stan d'amez cun in electorat cristian ed in equidistanza al socialism ed al grond chapitalism. En l'emprin decenni da si'existenza ha la Partida democratica stui supportar frustraziuns permanentas, malgrà il progress cuntinuant. L'allianza da la Partida liberala e da la Partida conservativ-democratica era simplamain predominanta. En consequenza dal scandal da las Obras electricas Grischunas SA han alura numeros aderents da la Partida liberala dal Partenz e da l'Engiadina cumentà a dar lur vusch als Democrats ed il 1925 è vegnì elegì cun Andreas Gadienst lur emprin cusselgier naziunal. Il 1930 disponiva la Partida democratica d'in represchentant en il Cussegl naziunal e – malgrà il sistem da maiorz – mo da 12 deputads en il Cussegl grond, quai che na corrispondenza insumma betg a sia fermezza reala. En las elecziuns dal Cussegl naziunal dal 1931 ha la Partida democratica pers var 3% da las vuschs; ella pareva d'avoir superpassà sia culminaziun. Il 1932 ha Albert

Andreas Gadienst è ella s'associada il 1935 a l'uschenumnada Richtlinienbewegung. Durant la Segunda Guerra mundiala ha cumbattì la Partida populara democratica, ensemens cun la Freiwirtschaftliche Bewegung, la politica da deflaziun, tractond a moda d'etg aggressiva cun las autoritads federalas. Ella ha perquai stui acceptar la rinfatscha da cumprometter las autoritads en temps difficults e las fridas persuader ha survegni ses leader Gadienst. Suenter la guerra ha la Partida populara democratica pers era il bonus da crisa: ella ha stui ceder trant il 1943 ed il 1957 10 da 43 mandats en il Cussegl grond; a partir dal 1973 ha ella dentant puspè pudì augmentar ses mandats a 38 respectivamain a 40–43 (32–33 dapi il 2000). En las elecziuns naziunals dal 1943–51 ha la Partida populara democratica pers 10% da las vuschs, ella ha dentant mantegni ses mandats ed ha alura augmentà ses potenzial d'electurs a ca. 28% il 1959 respectivamain a 34% il 1971. Malgrà il dretg da votar accordà a las dunnas il 1971 e la transformaziun da la Partida populara democratica a la Partida populara svizra (PPS) il 1978, ha quella subì

Suenter grondas sperditas ils onns 1930 fin 1950 han ils Liberals pudì sa restabilir en il Cussegl grond (e furman dapi il 2010 la pli gronda fracciun).

(TENOR IG)

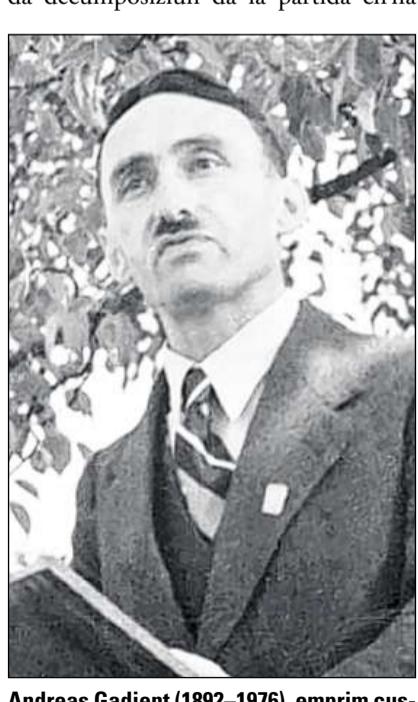
Lardelli obtegniò il mandat en la Regenza, mess en evidenza da la Partida liberala il 1929. Il 1935 è la Partida democratica sa reorganizada a la Partida populara democratica ed ha candidà sco tala en las elecziuns sequentas, nua ch'ella ha eliminà successivamain la Partida liberala grazia a las circumstanzas difficilas dal temp: Lardelli è vegnì elegì cusselgier dals chantuns. L'atun dal medem onn ha la partida acquistà 28,3% da las vuschs (+ 9,3%) a quint dals Liberals e dals Socialists ed ha gudagnà in segund mandat en il Cussegl naziunal. Il Partenz, il vegl center da la Partida liberala, e l'Engiadina èn s'associada a la Partida populara democratica ch'è daventada la partida principala dal stan d'amez. Era ils uschenumnads Purs giuvens èn s'unids a la Partida populara democratica. Il 1937 disponivan ils Democrats da 33 deputads en il Cussegl grond e furmavan cun quai la fracciun la pli ferma. Las elecziuns dal Cussegl naziunal dal 1939 han fatg da la Partida populara democratica la partida la pli impurtanta en il Grischun (fin il 1947). La Partida populara democratica ha surpiglià definitivamain la pussanza politica sin il champ liberal. Sut la direcziun dad

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istoria grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundazion Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lit.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga librarria.

Felix Calonder (1863–1952), confundatur da la Partida liberala e fin oz il sulet cusselgier federal da lingua rumantscha.

Andreas Gadienst (1892–1976), emprin cusselgier naziunal da la Partida democratica dal Grischun.